
XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA REFAHIYE KAZASI
THE TOWN OF REFAHIYE IN THE SECOND PART OF
THE 19th CENTURY

Hüseyin BULUT*
Selahattin TOZLU**

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, bugünkü Refahiye kazasının oluşumunu incelemek ve XX. Yüzyıl başlarına kadarki genel idarî durumu, nüfusu, doğal kaynakları ve köyleri hakkında bilgi vermektir. Bugünkü Refahiye kazası Gercanis nahiyesi halkının sosyal ve iktisadî alanlardaki çalışmaları sonucu oluşmuştur. Çalışmada belgesel tarama tekniği kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Refahiye, İdari Yapı, Nüfus

ABSTRACT

This study is to investigate the foundation of Refahiye subprovince and to give information about general administrative status, population, natural sources and its villages untill the early 20 th century. The subprovince of Refahiye today was formed as a result of the efforts of the people of Gercanis town in social and economical fields. In the study, the documantary scanning technique was used

Key Words: Refahiye, Administrative Structure, Population

GİRİŞ

Bugün Erzincan iline bağlı Refahiye, Erzincan-Sivas anayolu üzerinde bir kaza merkezidir. Refahiye, kaza merkezinden itibaren batı toprakları coğrafi bakımdan Doğu Karadeniz bölgesinde yer alır¹. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Dumanlı Dağı eteklerinde kurulan Refahiye, “Gercanis” ismiyle 1872 yılına kadar Osmanlı idari taksimatında da bu adla anılmıştır. Bugünkü Refahiye kazasının bulunduğu yerleşme mahallinde 1870 yılına kadar bir kaza olmadığı gibi; nahiyeye, köy, mezra yahut köm de yoktu. XVI. yüzyıl Osmanlı kayıtlarında Gercanis adıyla Kemah sancağına bağlı bulunan nahi-

* Yrd. Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi, Erzincan Eğt. Fak., ERZİNCAN.

** Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğt. Fak., ERZURUM.

¹ Kazanın coğrafi tanıtımı için bk. İ. Fevzi Şahin, *Refahiye'nin Coğrafi Etüdü*, Atatürk Üniv. S.B.E., Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1997.

ye, şimdiki Refahiye kazasını da tam olarak ihtiva etmiyordu. XVI. yüzyılda Kemah'a bağlı Gercanis; yine aynı sancağa bağlı Dinasor, Orçul, Diginlü, Vadi-i Vank nahiyelerinin tamamı ile Orta-il ve Kuruçay nahiyelerinin bazı köylerini içine almaktaydı (Miroğlu, 1990, s. 59-100). XVI. yüzyıl kayıtlarından büyük bir nahiyeye olduğu anlaşılan Gercanis'in merkezi, bugünkü Başgercanis (Günyüzü) köyüne tekabül etmektedir (Miroğlu, 1990, s. 94)².

Bu araştırmada ele alınacak konu, bugünkü Refahiye kazasının nasıl teşkil edildiği ve XX. yüzyıl başlarına kadar ki genel idari durumudur. Bu devrede Gercanis nahiyesi önce Kemah daha sonra Erzincan Sancağına bağlı olarak bugünkü Refahiye nahiyesinin merkezi yapılmıştır. Gercanis'in kaza statüsüne kavuşturulmasıyla da, Refahiye, bu kazanın merkezi olmuştur. Dolayısıyla, yeni bir yol üstü yerleşim merkezinin teşekkülü ve adı geçen kazanın XIX. yüzyıldaki genel durumuna bu araştırmayla değinilecektir.

Refahiye Adının Verilmesi ve Gercanis Nahiyesine Merkez Yapılması

Ali Kemali (Aksüt,) 1930-32 yılları arasında Erzincan valiliği yapmış ve bir de "Erzincan Tarihi" yazmıştı. Eserine birçok rivayet ve derleme ekleyen Ali Kemali, bu arada Refahiye'nin kuruluşu ve adının verilmesine dair de bir derleme aktarmıştır. Onun rivayetine göre; Rumi 1286 (M.1870) senesi Haziran ayında, Erzincan'daki zahire fiyatlarının artması üzerine, buğday almak için Gercanis'e giden "Çermeli Hoca" lakaplı Mustafa Efendi, geri dönerken çayırılık bir alanda kalabalık bir topluluğa rastlar. Kalabalığın toplanış sebebi, bahsedilen yerde hükümet konağının temelini atmaktır. Çermeli Hoca'nın okuduğu dua ile konağın temeli atılır. Ali Kemali'nin bildirdiğine göre, Çermeli Hoca 1931 yılı itibarıyla hâlâ hayattadır (Ali Kemali, 1932, s. 354-355).

Gercanis nahiyesinin tam ortasında yer alan Refahiye'ye bu adın verilmesinde, Erzincan sancağı mutasarrıfı Şefik Bey'in çalışmalarının da etkili olduğunu ifade eden Ali Kemali, Gercanis isminin 1871 yılına kadar sürdüğünü yazar. Ayrıca, Şefik Bey'in Türkçe olmayan bir ismi bırakarak Refahiye adını verdiğini ekler ki, bu kısım doğru olmasa gerek. Zira Refahiye ismi resmî olarak 1872 yılından sonra kullanılmıştır (Ali Kemali, 1932, s. 355).

² Gercanis nahiyesinin merkezinin Nefs-i Gercanis yahut Gercanis adıyla yazılı köye rastladığı ve buranın da bugünkü Refahiye'nin merkezi olduğu ifade edilmektedir (İ. Miroğlu, *aynı eser*, s. 94). Ancak, bu köy Refahiye'nin merkezi değil, bugünkü Başgercanis (Günyüzü) köyüdür.

Refahiye'nin bir yerleşim merkezi olarak teşekkülü, takriben 1872 senesinden birkaç yıl evveline dayanmaktadır. Ali Kemali'nin de bahsettiği gibi, Gercanis nahiyesi müdürleri seyyar olarak dolaşır, işlerini görür ve Erzincan'a gelirlerdi. İşlerinin bitmediği hallerde, köylü zenginlerin evlerinde misafir olur ve bilahere sancak merkezine dönerlerdi. Zira, Gercanis nahiyesinin merkezi yoktu ve dolayısıyla mutasarrıflık merkezinden, yani Erzincan'dan idare edilmekteydi. Bu mahzuru ortadan kaldırmak üzere, idarecilerin de teşvikiyle şimdiki Refahiye'de bir hükümet konağı yapılmıştı. Söz konusu mahal, Sivas-Giresun caddesi diye bilinen yol üzerinde³ ve Dumanlı Dağ'ın eteğinde bulunmaktaydı. Hükümet konağının inşasından sonra nahiyeye merkezi buraya nakledilerek, idari işler daha rahat görülmeye başlandı. Ardından hükümet konağının etrafına birçok dükkân açılmak suretiyle ticari bir belde vücuda getirilmiş ve böylece yol üstü olmanın avantajı değerlendirilmiştir. Bilahere birçok ev inşasıyla hayli nüfus toplanmıştı. Nihayet, çocukların okuması için bir de rüştiye mektebi yapılmış, böylece bir kasaba görünümüne kavuşmuştu. Zamanla Gercanis nahiyesi 100'den fazla köyü ihtiva eden büyük bir nahiyeye olarak, 650.000 kuruş vergi ödeyecek duruma gelmişti. Sözü edilen faaliyetlerin tamamında bulunan ve bu hususta halkı teşvik eden, Erzincan sancağı meclis azalarından Hacı Mehmet Nusret Bey idi. Hatta Hacı Mehmet Nusret Bey, burada bir de han yaptırarak yolcu ve tüccarın hizmetine sunmuştu (BOA, ŞD, no. 1504/12).

Gercanis nahiyesinin büyüyüp gelişmesi Sultan Abdülaziz (1861-1876) dönemine rastlamaktadır. Bu sebeple de, adı geçen kasabanın, padişahın ismine nispetle "Azizabad" olması istenmişti. Belgedeki ifadesiyle; "teberrüken nâm-ı nâmî-i cenâb-ı mülûkâneye mensûb olarak bundan böyle Azizâbâd ismiyle yâd edilmesi" uygun bulunmuştu (BOA, ŞD, no. 1504/12).

Görüldüğü gibi, Gercanis adının değiştirilmesi söz konusu edilmiştir. Ancak bu, Ali Kemali'nin ifade ettiği gibi mutasarrıf Şefik Bey tarafından (Ali Kemali, 1932, s. 355) değil, Mehmed Nusret Bey'in faaliyetleri sonucu Erzurum valiliğince teklif edilmiştir. Üstelik Refahiye adı gündeme getirilmemiş, bilakis "Azizabad" isminin kullanılması istenmiştir. Mesele, Şura-yı Devlet Dahiliye Dairesi'nde tekrar ele alındığında, kasabanın adının "Refahiye" konulması kararlaştırılmış ve bu husustaki çalışmalarından dola-

³ Bugünkü Refahiye'den geçen Erzincan-Sivas karayolu 1964 yılında yapımına başlanmış, 1978 yılında standart hale getirilmiştir. Konuda geçen Sivas-Giresun yolu, Kemah tuzunu gemi ile Karadeniz üzerinden İstanbul'a nakli için kullanılan o günkü en işlek yoldur. Bu bilgi Karayolları Sivas Bölge Müdürlüğü (KYGM) verilerinden alınmıştır.

yı, Erzincan Sancağı Meclis Üyesi Hacı Mehmet Nusret Efendi takdir edilmiştir (BOA, ŞD, no. 1504/12)⁴.

Şura-yı Devlet Dahiliye Dairesi'nin aldığı bu karar, Şura-yı Devlet tarafından da onaylanarak sadrazamlığa havale edilmiştir (BOA, İŞD, no. 1016). Sadrazam, 17 Nisan 1872 tarihinde ilgili konuyu padişah Abdülaziz'e sunarak, emrini istedi (BOA, İŞD, no. 1016). Abdülaziz'in bir gün sonraki îradesiyle, Gercanis nahiyesinin merkezi yapılan yeni kasabanın "Refahiye" olarak adlandırılması karar altına alındı. Böylece, 18 Nisan 1872 (9 Safer 1289) tarihinden itibaren Refahiye adı resmî olarak kullanılmaya başlandı (BOA, İŞD, no. 1016).

Refahiye'nin Gercanis nahiyesine merkez yapılmasıyla önemli bir idari düzensizlik giderilmişti. Bu tarihten evvel, nahiyenin merkezden idare edildiği⁵ ve işlerin türlü zorluklarla görülmeye çalışıldığı dile getirilmişti. Belgelerden de anlaşıldığı gibi; müdürler seyyar dolaşıyor, yanlarına aldıkları kâtip ve inzibatlarla birlikte, köylerdeki hanedan ve eşrafın evlerinde kalarak işleri takip ediyordu. Tabiatıyla bu tür bir idare tarzı, hem işlerin aksamasına hem de asayişsizliğe yol açıyordu. Hatta, emniyetsizlik sebebiyle bu tür yerler kır serdarlarının korumasına ihale ediliyordu. Zîra, nahiyenin bütün işleriyle birlikte asayişinden de mesul olan müdür, bizatihi nahiyede bulunamıyordu. Bu sebeple Gercanis nahiyesi de kır serdarlarına verilmiş ve asayiş sağlanmaya çalışılmıştı. Zira, nahiyeye civarındaki Hırduç deresi adlı yer, adeta eşkıya yuvasıydı (Ali Kemali, 1932, s. 354). Geçici koruyucular olan kır serdarları, kendilerine ihale edilen yerlerdeki asayiş ve inzibatı sağladıkları gibi, yolculara da kılavuzluk etmekteydiler⁶.

Görüldüğü gibi Gercanis adını taşıyan nahiyeye, 1872 yılından itibaren Refahiye adıyla anılmaya başlanmıştır. Ancak, Gercanis adı da tamamen terk edilmemiş, en azından iki ayrı köyün ismi olarak yaşamıştır (ES,1291, s. 75).

⁴ Refahiye kasabasının kuruluşu, Gercanis adının terki ve Mehmet Nusret'in takdir edilmesi hususunda sadrazamlıktan Erzurum valiliğine yazılan 23 Nisan 1872 (14 Safer 1289) tarihli yazıya bk. BOA, Babıali Evrak Odası (BEO), *Ayniyat Defteri*, no. 829, s. 131.

⁵ 1872 yılından önce Gercanis'in merkezden idare edilir bir nahiyeye olduğuna ilişkin bk. *Sal-nâme-i Vilâyet-i Erzurum (ES)*, Erzurum 1288, s. 92.

⁶ Kır serdarları için bk. Selahattin Tozlu, *Trabzon-Erzurum-Bayezid Yolu (1850-1900)*, Atatürk Üniversitesi, S.B.E., Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1997, s. 167-169; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilatı*, 2. baskı, İstanbul 1990, s. 156.

Refahiye'nin Kaza Yapılması

Refahiye'nin , bir nahiye olarak idaresi Hicri 1298 (M. 1881) yılına kadar sürdü. Bu yıl, Erzurum vilayetiyle Erzincan sancağına bağlı bazı nahiyelerin kaza yapılması kararlaştırıldı ve bu karara Refahiye de dahil edildi. Söz konusu idari düzenleme, Doksanüç (1877-78) Harbinden sonra Erzurum ve Trabzon vilayetlerinin bazı kısımlarının Ruslara bırakılması sebebiyle, bu vilayetlerin acele teşkilatlandırılmasından kaynaklanıyordu.

Bu husustaki ilk arzu, Erzurum vilayetinden Dahiliye Nezareti'ne yollanan iki ayrı yazıda dile getirilmiş ve konu Şura-yı Devlet Dahiliye Dairesi'nde görüşülmüştü. Bu yıllarda 200 kadar köy ve mezrayı ihtiva eden Refahiye nahiyesinin bazı köyleri, sancak merkezine(Erzincan)o günün ulaşım şartlarına göre otuz saat kadar uzaktaydı, resmî işlerini yapmak için sancak merkezine gelmek isteyen insanlar bu kadar uzak yere gitmeyi göze alamıyorlardı. Bu durumdan zarar gören ve işleri aksayan halk, haklı olarak Refahiye'nin kaza yapılmasını talep etmekteydi. Çünkü, Refahiye'nin kaza yapılması,yöre halkının Erzincan'a gitmekten kurtulması ve işlerini daha yakın bir merkezde halletmesi demektir. Bu gerçekleri dikkate alan yetkililer, Refahiye nahiyesinin halihazırdaki durumuyla kaza yapılmasını uygun buldular (BOA, İŞD, no. 1298). Sadrazam Sait Halim Paşa tarafından da yerinde görülen bu karar, padişah II. Abdülhamid'in onayına sunuldu (BOA, İŞD, no. 1298). Neticede, Sultan II. Abdülhamid'in 2 Mart 1881 (30 Rebiülevvel 1298/18 Şubat 1296) tarihli iradesiyle, Refahiye nahiyesi kaza statüsüne geçirildi (BOA, İŞD, no. 1298).

Refahiye'nin kaza olduktan sonraki resmî kayıtları, Rumi 1297 yılı Mart ayından itibaren yeni haliyle tutulacaktı. Bu durumda Refahiye, 1881 yılı Mart ayından sonra nahiye değil, kaza olarak Osmanlı idari teşkilatında yerini almıştır. Nitekim, 1882 yılında kazaya bağlı Gercanis, Melikşerif, Altkendi, Salur, Zevker, Kazvıran (Kazören), Kersen ve Kerar adlı sekiz nahiye vardır (ES, 1299, s. 130).

Bundan sonra kazanın idari yapısında önemli bir değişiklik olmamıştır. 1887 yılında kazanın, adları yazılmamış toplam üç nahiyesi vardır. 1890 yılında ise; Kersen, Zevker, Altkendi, Kârur (Kâlor), Melikşerif ve merkez nahiyesinin bulunduğu kasaba yerine geçen Çukur adlarını taşıyan altı nahiyeden oluşmaktaydı (Şemseddin Sami, 1891, s. 2290). Esasen Çukur adı bir yakıştırma olup, doğrusu Refahiye'dir. 1896 yılında yapılan bir idari düzenlemede ise, kazanın üç nahiyesi görülmektedir. Orçil (Orçul) nahiyesinin merkezi Zevker , merkez nahiyenin merkezi Melikşerif ve Gülensu nahiyesinin merkezi de Cengerli (Çengerli) dir (BOA, İrade Dahiliye, no. 54). Bu

idari vaziyet 1899-1900 yıllarında da aynı olup; kazanın Çengerli, Zevkâr (Zevker) ve Alakilise adlı üç nahiyesi vardır (ES, 1317, s. 248). Erzurum vilayet salnamesinde geçen bu adlar, nahiyelerin değil, nahiyelerinin adları olmalıdır.

Refahiye Kazasının Genel Durumu

“Refahiye” kelimesi Arapça refah kelimesinden türetilmiş olup; bolluk, bereket ve rahat içinde yaşanılacak yer anlamında bir mekân ismidir. Hakikaten Refahiye'nin suları ve ormanları boldur. Zaten bir yerin bolluk içinde ve bereketli olmasındaki en büyük âmil sudur.

Anadolu'da Türk tarihi ve Kültürünün izleri aranırken ilk bakılması gereken yerler arasında Ahlat, Sürmeli Çukuru (Sa'd Çukuru veya İğdır), Pasin ovası, Erzincan'ı Giresun'a bağlayan sağ şerit ve Giresun-Sinop hattı gelmektedir. Buralardaki birçok yer ve mevki adı, ilk Türk izlerine işaret eder. Kayı, Salur, Eygülen, Buldur, Kalur, Obruk, Perçem, Sarıhan örnek olarak verilebilir. Bu bakımdan bilhassa Refahiye'nin merkezine bağlı köylerinin adları dikkate şayandır. Aşağıdaki nüfus listelerinde verilecek olan bu köy adları eski Türkçe kelimelerdir. Mesela; Türkistan'da “köy” manasında kullanılan soğudça asıllı “kend” sözü ile türetilmiş adlar, Elazığ'da olduğu gibi, Refahiye'de de vardır: Hacıkendi, Altkendi, Kürdkendi, Ağırcaendi, Yazıkendi, Kadıkendi adlı köyler Refahiye merkezine bağlıdır. Köy adlarının tamamına yakını Türkçe olup Refahiye merkezinde Türk kültürü için Göksekü, Melikşerif, Alamelik, Alacatlı⁷, Salur, Bulak, Sarıhan, Alacahan ve Aşut gibi adlar da mühimdir.

Erzincan'ın tarih boyunca maruz kaldığı en büyük felaketlerin başında sıkça görülen depremlerin olduğu herkesçe bilinmektedir. Aynı afet sonucu 1890 yılında Kayı köyü de tamamen harap olmuş ve evlerinin hemen tamamı oturulamaz hale gelmişti. Köyün yeni bir yere nakledilmesi için 55.000 kuruş lazımdı. Ancak, bu paranın hazineden ödenmesi mümkün olmadığından, Şarkîrumeli ve Bulgaristan göçmenleri için ayrılan paranın bir kısmının bu işe harcanması padişah II. Abdülhamid tarafından onaylandı ve Kayı köyü bu emirle yeniden imar edildi (BOA, İMM, no. 5110). Böylece, tarih hatırası olan bu köy, bugüne kadar gelmiştir.

Bilhassa 1870 yılından sonra Refahiye'nin gelişmiş bir yol üstündeki yerleşim merkezi olduğu yukarıda vurgulanmıştı. Ancak bu durum, halkın ihtiyaçlarının artması anlamına da gelmekteydi. Nahiyedeki adli vakaların

⁷ Bu köyün adı esasen “Alaca Atlı” kelimelerinden oluşmaktadır. Ahalisinin mühim bir kısmı Kelkit kazasına bağlı, eski ve yeni adı Alacaat olan köyden gelmiştir.

takibi, bağılı bulunduğu Erzincan'da görülmekteydi. Ancak, özellikle kazaya uzak olan köylerdeki halk, kazaya ulaşamıyor ve şikâyetlerini adli mercilere vaktinde bildiremiyorlardı. Hatta, bazıları sırf bu nedenle mahkemeye bile başvuramıyordu. Böylelikle birçok suçlu cezasız kalıyordu. Bu sebeple, Refahiye'de bir nizamiye mahkemesinin kurulması arzusu, birkaç kere Bâbîâlî'ye iletilmiş, fakat olumlu bir cevap alınamamıştı. Neticede, Refahiye ahalisinin vekili sıfatıyla bir dilekçe hazırlayan Nikolaki, bahsedilen mahzurlarla birlikte öbür kazaların da uzaklığını dile getirerek, Refahiye'de bir nizamiye mahkemesinin açılmasını tekrar istedi. Adliye Müfettişliği tarafından yapılan keşiften sonra durum sübut edince, Adliye Nezareti'nin isteği üzerine Refahiye'de bir nizamiye mahkemesinin tesisi kararlaştırıldı. Sadaretin arzına olur emri veren padişah II. Abdülhamitid iradesiyle, 1883 yılında burada bir nizamiye mahkemesinin kurulması sağlanmış oldu (BOA, İrade Dahiliye, no. 71597). Böylece Refahiye nahiyesinin halkı da sair kazalara gitmekten kurtulmuş oldu.

Refahiye'ye ait bazı genel bilgiler Erzurum salnamelerinde bulunmaktadır. 1874 yıllığında Refahiye ve Gercanis adlarının ikisiyle de anılan nahiyeye, genel olarak şöyledir: Kasaba, sancak merkezi olan Erzincan'ın batısında ve yaya yürüyüşüyle on beş saat uzaklıktadır. Ormanları karışık ağaçlardan müteşekkil olup, bir baştan bir başa devam eder. Buradan kesilen odunluk ve kerestelik ağaçlar, öküz arabalarıyla Eğin (Kemaliye), Erzincan ve Kemah'a götürülerek satılmaktadır. Genellikle meşe ve çamlardan oluşan bu ormanlardan, Fırat nehri yoluyla Keban'a ulaştırılan odunlar ise, buradaki madenlerin eritilmesinde kullanılmaktadır (ES, 1291, s. 128, 176).

Yine 1874 yılı kayıtlarına göre, nahiyede 13 cami ve 38 mescit, 25 Müslüman sıbyan mektebi, 7 Hristiyan sıbyan mektebi, 13 kilise, 1 hükümet konağı, 1 han, 10 dükkân ve 1 fırın vardır (ES, 1291, s. 143).

Yılığa göre Refahiye'de rüştiye mektebi yoktur. Oysa, daha nahiyeye kurulurken rüştiye inşa edilmişti (BOA, BEO, no. 829, s. 131)⁸. Fark edileceği gibi; nahiyenin bir yol üstü yerleşim merkezi olması, dükkân gibi ticari binaların da varlığını zarurî kılmış ve halk bundan istifade etmiştir.

1874 yılı verilerine göre, Refahiye'nin köyleri ve nüfus durumu şöyledir: Nahiyenin 144 köyü bulunmaktadır. Nüfusun 6.475'i Müslüman, 394'ü Hristiyan, 766'sı Rum olup; 2.528 hanede toplam 7.905 erkek nüfus

⁸ Belgelerde bu konuda açık bilgi vardır. Mesela; sadrazamlıktan Erzurum valiliğine yazılan bir yazıda, şu ifadeler geçer: "Erzincan sancağı dahilinde kâin Gercanis nahiyesi vasatında ve Sivas ve Giresun (caddesi) üzerinde bir hükümet konağı ve haylice dükkân ve hâne ile mekteb-i rüşdi binâ ve inşâ edilerek..." (BOA, BEO, *Ayniyat Defteri*, no. 829, s. 131).

kayıtlıdır (ES, 1291, s. 135). Bu durumda Hıristiyan nüfus içinde gösterilen 394 erkeğin Ermeni olması lazım gelir; ancak, yıllıkta açıklama yoktur. Toplam nüfusun ne kadar olduğu da kayıtlı değildir. Erzincan sancağının bütün kaza ve nahiyeleri içinde en fazla Rum nüfus Refahiye’de bulunmaktadır. Bu dikkat çeken hususun mukayesesi yapılırsa; Erzincan’da 22, Kemah’ta 197 erkek Rum varken; diğer kazalarda hiç yoktur. Oysa Refahiye’deki erkek Rum sayısı 766’dır (ES, 1291, s. 135). Demek ki, Refahiye’deki Rumların toplumsal konumu önemlidir.

1882 yılına göre, Refahiye kazasının altı nahiyesi ve 145 köyü vardır. Nahiyelere göre köy sayısı ve nüfus durumu şöyledir (ES, 1299, s. 130):

Nahiye	Müslüman Erkek	Hıristiyan Erkek	Toplam Erkek	Hane	Köy Sayısı
Gercanis (Refahiye)	814	145	959	247	13
Melikşerif (Yurtbaşı)	983	150	1133	273	10
Altkendi (Altköy)	805	100	905	256	12
Salur	720	125	845	232	13
Zevker (Çatalçam)	1014	235	1249	362	16
Kazviran	1121	120	1241	301	31
Kersen	1394	130	1524	376	31
Kerar	1176	-	1176	383	19
Toplam	8027	1005	9032	2430	145

Sözü edilen salnameye göre; Refahiye kazasında 13 cami, 38 mescit, bir tekye, bir türbe, bir medrese, 25 Müslüman sıbyan mektebi, 7 Hıristiyan sıbyan mektebi, 13 kilise, bir fırın, 20 değirmen ve 10 dükkân vardır. Kaza dahilinde kilim, keçe, seccade, eldiven, çorap, aba gibi yün mensucat imal edilerek, sancak içinde ve civar yerleşim yerlerinde satılmaktadır (ES, 1299, s. 158, 168).

Daha sonraki yıllara ait Erzurum Salnamesi’ndeki (1887) kayıtlara göre; Refahiye kazasının üç nahiyesi bulunmaktadır. Adları yazılmayan iki nahiye bilinmemekle birlikte, kaza merkezi olan nahiye Gercanis’tir. Kazanın 176 köyünde 3.376 hanede 11.540 erkek, 10.916 bayan olmak üzere toplam 22.456 nüfus mevcuttur (ES, 1304, s. 273). Bu nüfusun dağılımı şöyledir: Müslüman bayan 9.984, Müslüman erkek 10.602; Rum bayan 560, Rum erkek 540, Ermeni bayan 372, Ermeni erkek 398, toplam 22.456 kişi (ES, 1304, s. 316-317). Kazada 51 cami ve mescit, 6 medrese, 32 sıbyan mektebi, 2 han, 25 dükkân, bir telgrafhane, 2 fırın ve 20 değirmen vardır. Yetiştirilen ürünlerin başlıcaları buğday, arpa, darı, ceviz, kavun, karpuz, şalgam, lahana, çiriş, lazut, pancar ve muhtelif sebzelerdir. Mensucat olarak âdi şal, ki-

lim, seccade, çorap, tozluk vs. şeyler imal edilmektedir (ES, 1304, s. 273). Refahiye kazasında üç-dört saat yaya mesafeli onüç orman mevcut olup, ağaçları ekseriyetle çam ve meşeden ibarettir. Kereste ve odun olarak araba ve hayvanlarla Erzincan, Kemah, Eğin ve civar yerlere götürülerek satılır. Ayrıca, Keban Madeni kalhanesi için nehir yoluyla ağaç sevk edilir (ES, 1304, s. 274).

Ş. Sami'nin Kamusu'1 Âlam adlı eserinde (1890) Refahiye'nin altı nahiyesi ve 176 köyünün olduğunu belirtmektedir. Toplam nüfusu ise, 22.456 kişidir. Bu nüfusun açılımı yapılmamış olmakla birlikte, 1887 yılından iktibas edildiği anlaşılmaktadır. Kazada 51 cami ve mescit, 6 medrese, 32 sıbyan mektebi, 2 han, 25 dükkân, 2 fırın ve 25 değirmen vardır. Arzisi orta derecede verimli olup; buğday, arpa, ceviz, kavun, karpuz, şalgam, çiriş ve lazut (mısır) yetiştirilmektedir. Mahalli imalatı ise, âdi şal, seccade, kilim ve çorap gibi şeylerden ibarettir (Şemseddin Sami, 1891, s. 2290).

XIX. yüzyılın sonları ve XX. asrın başları itibarıyla Refahiye kazası daha da gelişmiştir. 1899-1900 yıllarında Refahiye'de : Kazada 52 cami ve mescit, 6 medrese, 40 sıbyan mektebi, 13 kilise ve manastır, 6 han, 63 dükkân, 1 telgrafhane, 1 kahvehane, 1 fırın ve 12 bezirhane bulunmaktadır (ES, 1317, s. 256). Demek ki, kahvehaneler de yavaş yavaş kırsal kesimde yayılmaya başlamıştır. Nitekim, 1901 yılında Refahiye'de üç adet kahvehaneS bulunmaktadır. Diğer yandan eğitimdeki gelişme de mühimdir. Mahalle mektebi de denilen 40 kadar sıbyan mektebinin yanısıra, devletin resmî okulu olarak 3 adet iptidaî mektebi de faaliyette görünmektedir (ES, 1318, s. 271).

Refahiye kazasında Hıristiyan nüfusun azlığına karşın, bunların önemli bir kısmının Rum olduğu belirtilmiştir. Mevcut kayıtlardan Rumların nerelerde yaşadıklarını tam olarak tespit etmek güçtür. Ancak, 1896 yılında Anadolu Müfettişi Ahmet Şakir Paşa tarafından yaptırılan bir yazıma göre, kazada Hıristiyanların yaşadığı köyler şunlardır (BOA, İrade Dahiliye, no. 54): Horopul, Yukarı Mondolos, Mendemebaşı, Melikşerif, Posur, Çakmaklı, Alacahan, Refahiye kasabasının merkezi ve Kadıköy.

Refahiye'de yaşayan Rumlar, zengin olmalarının yanısıra, idari ve sair işlerde de aktif görünmektedirler. Nitekim, nahiyede bir nizamiye mahkemesinin tesisi için halka vekâleten bu işi takip eden Nikolaki, bir Rum'dur. Keza, ibadetlerini yerine getirmek için bir kilise yaptırmak isteyen Refahiye'li Rumlar da, zengin ve girişken insanlardır. Refahiye Rumlarının bu ihtiyacını gidermek üzere başvuruda bulunan Boroğlu İstifor ve Dimit, kaza merkezinde bakkallıkla uğraşan iki kardeştir. Boroğlu biraderler, kilisenin ya-

pılması için kendilerine ait Hâkoğlu köyündeki araziyi bağışlamışlardı. Ayrıca, yaptırdıkları bir keşifle kilisenin inşa masrafını çıkardıkları gibi, planını da hazırlamışlardı. Boroğlu İstifor ve Dimit, kilisenin bütün masraflarını üstlenmiş ve Rum cemaatinden bir kuruş bile almayacaklarını taahhüt ederek, kaymakamlığa bir de senet vermişlerdi. Onların yaptırdığı keşfe göre; kilisenin inşa masrafı 5.000 kuruştı. Lakin, bundan fazla masraf vaki olursa onu da kendileri karşılayacaktı (BOA, İrade Dahiliye, no. 79520)⁹.

Bu istek Erzurum valisi Fosfor Mustafa Paşa tarafından Adliye ve Mezahib Nezareti'ne iletildi. Söz konusu Rum kilisesinin boyu 15 zira (11 metre), genişliği 12 zira (9 metre) ve yüksekliği 9 zira (6 metre)* olacaktır. Ayrıca, bir kubbesiyle altı adet penceresi bulunacaktı (BOA, İrade Dahiliye, no. 79520)¹⁰. Kilisenin inşasına verilecek ruhsat hususunda; Erzurum valiliği, Adliye Nezareti ve sadaret arasında müteaddit yazışmalar cereyan etti. Neticede, ruhsatın verilmesi sadaretçe onaylanarak Sultan II. Abdülhamîd'e sunuldu ve padişah da münasip olacağını irade etti (BOA, İrade Dahiliye, no. 79520).

Böylece, Hâkoğlu köyünde Refahiyeli Rumlar namına bir kilise inşa edildi ve halkın ihtiyacı giderilmiş oldu. Bu notlara bakarak, Refahiyeli Rumların, kendi cemaatleri için önemli avantajları olduğunu tahmin etmek mümkündür. Diğer taraftan, söz konusu şahısların ticaretle uğraştıkları ve bu sebeple mali yönden sair ahaliye nispeten üstünlük sağladıkları söylenebilir. Nitekim, bir kilisenin bütün masraflarını üstlenmek dışında, kilisenin yapılacağı arsayı da bağışlayan Boroğlu biraderlerin durumu bunu göstermektedir.

⁹ Boroğlu İstifor ve Dimit Ağaların Refahiye kaymakamlığına verdikleri 4 Ağustos 1885 (23 Temmuz 1301) tarihli senet.

* Bu hesaplama takribi yapılmış olup; bir zirâlık ölçünün 0,758 metre olarak kabul edilmesiyle bulunmuştur. Dolayısıyla, küsurat olan rakamlar atılmıştır. Söz konusu hesaplama kaynak olan tablo için bk. Dr. Edmund Naumann, *Vom Goldnen Horn zu den Quellen des Euphrat*, München-Leipzig 1893, s. 462.

** Refahiye'ye bağlı köylerin bugünkü isimleri parantez içinde belirtilmiştir.

¹⁰ Erzurum valisi Mustafa Paşa'nın Adliye Nezareti'ne yolladığı 14 Nisan 1886 (9 Recep 1303/2 Nisan 1302) tarihli tahrirat. Bu vesikanın ekinde kilisenin planı da bulunmaktadır.

Refahiye Kazasının Köyleri ve Erkek Nüfusu (1896)

Yukarıda da kısmen atıfta bulunulduğu gibi, 1896 senesinde Erzurum vilayetinin bir nüfus yazımı yapılmış ve vilayetin tamamında bulunan Müslüman ve gayrimüslim erkek nüfus kaydedilmişti. İşte bu yazımda Erzincan sancağına bağlı Refahiye kazası da bulunmaktadır. Söz konusu kayıtlara göre, Refahiye kazasının üç nahiyesi vardır. Bunlar; merkezi Çengerli olan ve 32 köyü bulunan Gülensu, merkezi Zevker olan ve 66 köyü ihtiva eden Orçil (Orçul), merkezi Melikşerif olan ve 56 köyü bulunan merkez (Refahiye) nahiyeleridir. Demek ki, bu yılda Refahiye kazasının toplam 154 köyü bulunmaktadır. Nahiyelerden en büyüğü Zevker olup, Refahiye ve Orçul nahiyeleri onu izlemektedir.

1896 yılı yazımına göre; Refahiye kazasının nahiyeleri, bunlara bağlı köyler ve buralarda yaşayan Müslüman ve Hıristiyan erkek nüfusun dağılımı şöyledir (BOA, İrade Dahiliye, no. 54)¹¹:

Gülensu Nahiyesi**

Köyün Adı	Müslüman Erkek	Hıristiyan Erkek	Hane Sayısı
Ağmusa	126	-	39
Amadun (Babaarslan)	60	-	15
Pusans (Yazıgediği)	98	-	29
Cibolar (Sıralı)	50	-	9
Conur (Alaçayır)	170	-	51
Çengerli	171	-	38
Derebaşı	33	-	8
Dikne	34	-	10
Diştaş	56	-	14
Düztarla	18	-	9
Eçecik	7	-	3
Esirgâh (Doğandere)	55	-	13
Eygülen	48	-	19
Gelbular (Bölüktepe)	41	-	11
Haçir (Aydıncık)	51	-	14
Hank	103		31
Hıştolar (Gülensu)	43	-	9
Horopul (Kırbulak)	-	292	37
Horunbeyyeri (Akçığdem)	9	-	2
İspigdi (Yuvadağı)	112	-	33

¹¹ 21 Safer 1314 (1 Ağustos 1896) tarihli iradenin ekindeki defterlerden, Erzincan Sancağı Defteri arasındaki üç sayfalık Refahiye Defteri.

Gülensu Nahiyesi devam

Kamolar	5	-	1
Karayakup	24	-	6
Kerdağı	16	-	8
Kersen	84	-	20
Koçovi	53	-	16
Kuşçular	5	-	1
Laleli	38	-	9
Mank (Erecek)	42	-	9
Mollaahmet	50	-	8
Mülk (Çamlımülk)	93	-	18
Örenli (Harabe)	16	-	4
Topalahmet	14	-	7
Toplam	1725	292	513
Tahmini Nüfus	2.565		

Orçul Nahiyesi

Köyün Adı	Müslüman Erkek	Hıristiyan Erkek	Hane Sayısı
Allolar (Uludere)	26	-	9
Armutlu	25	-	5
Aş. Mendeme	63	-	20
Aş. Mondolos (Dolaylı)	66	-	19
Vank (Kıranıtepe)	11	-	5
Buğdaçor (Damlaca)	98	-	33
Buldır	42	-	11
Cikolar	19	-	5
Çakolar	17	-	4
Çaltu (Çaltı)	35	-	11
Çat	126	-	48
Çatak	73	-	32
Çatakkilise	13	-	6
Çukurçimen	49	-	10
Deligencolar	10	-	3
Emir Deresi	28	-	6
Eşekçekmez	12	-	2
Gazıpınarı	34	-	10
Gömü	20	-	7
Göksekü	58	-	51
Gölköy	42	-	16
Gölüksür (Sütlü)	22	-	6
Haçirge (Bakacak)	21	-	6
Haraba	42	-	14

Orçul Nahiyesi devam

Kâlor (Baştosun)	68	-	13
Kambırağa	48	-	10
Kamoğlu	7	-	2
Karayaprak	77	-	24
Karyatağı	10	-	4
Kaşıkçemo	6	-	2
Kazvıran (Kazören)	142	-	33
Kızılınış (Kızlıeriş)	54	-	16
Koçu (Konakköy)	14	-	3
Küfene	42	-	12
Körabdolar	14	-	8
Körismail	15	-	2
Leventler	24	-	6
Lorut (Yaylabeli)	83	-	18
Mahmer (Çukuryazı)	61	-	23
Melikler	24	-	6
Mendemebaşı	-	46	17
Metekçüler	3	-	2
Milliler	25	-	9
Mollaninyeri	7	-	2
Memiyurdu	21	-	7
Mülk (Çamlımülk)	35	-	9
Obruk	59	-	16
Ofuz (Alapınar)	128	-	42
Orta Mendeme	16	-	7
Ortavıran	8	-	4
Perçem	87	-	25
Piroğlu	23	-	6
Resuloğlu	29	-	6
Riçkân (Murat Çayırı)	30	-	9
Sövütlü	35	-	8
Taşlı	16	-	6
Tepeköy	38	-	11
Tuzluca	17	-	5
Üçvıran (Üçören)	60	-	11
Vank (Kıran-tepe)	64	-	23
Vişnolar	24	-	5
Yk. Gazıpınarı	12	-	5
Yk. Gölköy	65	-	26
Yk. Mendeme	49	-	13
Yk. Mondolos (Dolaylı)	-	114	38
Zevker (Çatalçam)	260	-	92
Toplam	2752	160	925
Tahmini Nüfus	4.625		

Merkez (Melikşerif) Nahiyesi

Köyün Adı	Müslüman Erkek	Hıristiyan Erkek	Hane Sayısı
Ağırcakendi	19	-	6
Alacahan	12	114	38
Alacatlı	60	-	18
Alakilise (Akarsu)	162	-	35
Alamelik	52	-	19
Altkendi (Altköy)	300	-	77
Aş. Kösti (Yıldızören)	80	-	21
Aşud	65	-	17
Badrik (Ortagöze)	94	-	14
Balansor (Çamdibi)	89	-	24
Başgercanis (Günyüzü)	124	-	33
Bekolar* (Arpayazı)	55	-	7
Belkarı ?	11	-	3
Biçer	91	-	30
Bulak	11	-	4
Cinisli	11	-	4
Çakmaklı	-	54	14
Çavuş	35	-	16
Divir (Pınaryolu)	235	-	77
Ekeçük	219	-	75
Erkek (Ulucak)	136	-	45
Gemecük	95	-	28
Gölcük	21	-	8
Hacıkendi (Hacıköy)	82	-	27
Hâkoğlu	65	-	19
Hanzar (Teknecik)	323	-	82
Hanzi	41	-	7
Horun (Akçiğdem)	89	-	30
Hüseyinşeyh (Avşarözü)	95	-	27
Kaçak	31	-	6
Kadıkendi	-	161	44
Kalkancı	152	-	50
Karasu	63	-	14
Kayı	134	-	46
Kırıktaş	41	-	12
Kuçü	25	-	7
Kuşçulu	49	-	17
Kürdkendi (Sağlık)	138	-	40
Kürelık	52	-	21

* Defterde, Bekolar ve Şahverdi köylerinin Kuruçay kazasından alınarak Refahiye'ye bağlanması gerektiği kayıtlıdır.

Merkez (Melikşerif) Nahiyesi devam

Maksud	78	-	21
Melikşerif	390	183	146
Oğlanyusuf	66	-	16
Ozan	18	-	4
Posur	-	100	31
Refahiye*	11	35	16
Şaib	61	-	16
Salur	100	-	29
Sarıhan	63	-	20
Sibdiğin (Olgunlar)	129	-	38
Şahverdi	86	-	14
Tahar	24	-	8
Tülü	34	-	11
Yazıkendi	121	-	29
Yeniköy	19	-	7
Yk. Kösti	118	-	29
Zöhrab (Aydoğan)	179	-	51
Toplam	4872	647	1538
Tahmini Nüfus	7.690		

Kazaya bağlı nahiyelerin tahmini nüfusu hesaplanırken “hane” sayısı beş (5) ile çarpılmıştır. Bu durumda kazanın toplam tahmini nüfusu 14.880’dir.

SONUÇ

XIX. yüzyılın ikinci yarısının ortalarına doğru yol üstü olmanın verdiği avantajı kullanan ahali, giriştikleri sosyal ve iktisadi faaliyetler sonunda Gercanis nahiyesinin kaza olmasını sağladılar. Kaza merkezinde artarak devam eden bu faaliyetler nispetinde kazadaki nüfus da çoğaldı. Hem Müslüman hem de Hıristiyanların bu ortak çalışması, 1904 yılında Refahiye kazasının “birinci sınıf kaza” olmasına vesile oldu. Ayrıca, Müslümanların sosyal ve iktisadi müesseselerinin yanı sıra, gayrimüslimlere ait dükkân, okul, kilise vb. mekânların sayısında da artış oldu¹². Bu sosyal uyum, emperyalist Batılıların gayrimüslim Osmanlı ahalisinin zihinlerine gölge düşürmesiyle sarsıldı, Birinci Dünya Savaşı sırasında da tamamen yıkıldı. Oysa, bu unsurlar, bugünkü dünyaya örnek olacak biçimde, yüzyıllardır birlikte yaşamayı

* Nüfus defterinde burası, “Nefs-i Kasaba, Kaza Merkezi” diye kaydedilmiştir. Kaza merkezinin Refahiye olması dolayısıyla, Nefs-i Kasaba yerine Refahiye yazmayı tercih ettik.

¹² Hem Müslümanların hem de Rum ve Ermenilerin Refahiye’deki sosyal ve ekonomik durumları ayrı bir çalışma yapılmalıdır. Bu bakımdan Osmanlı Arşivi’nde kâfi belge vardır. Nitekim, bunlardan bazıları örnek olmak üzere bu makalede kullanılmıştır.

gerçekleştirmişlerdi. Çünkü, idareyi elinde tutan Müslüman unsur, Batılı emperyalistler gibi ötekini yok etmek yerine, onun varlığına saygı duyuyor ve ona -en azından bin yıldır- aynı gözle bakıyordu. Bu üstün hayatı yaşamış, yaşatmış ve geliştirmiş olan Türk milletinin evlatları, bugün de aynı birikime sahiptir. Fakat, emperyalistlere inanan ötekiler, ata ve dedelerinin mezarlarını dahi göremez olmuşlardır.

KAYNAKLAR

- Ali Kemali (Aksüt), (1932). Erzincan, Ankara.
- BOA, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD), no. 1504/12, Erzurum vilayet meclisinin 1 Şubat 1872 (21 Zilkade 1288/20 Kanunisanı 1287) ve Erzurum vali vekilinin 29 Şubat 1872 (20 Zilhicce 1288/17 Şubat 1287) tarihli mazbataları.
- BOA, ŞD, no. 1504/12, aynı belgelere ilaveten bk. 23 Mart 1872 (13 Muharrem 1289) tarihli Şura-yı Devlet Dahiliye Dairesi mazbatasıyla 28 Mart 1872 (18 Muharrem 1289/16 Mart 1288)tarihli Şura-yı Devlet mazbatası ve 2 Nisan 1872 (23 Muharrem 1289) tarihli sadaret tezkiresi.
- BOA, ŞD, no. 1504/12, 6 Nisan 1872 (27 Muharrem 1289) tarihli mazbata. Refahiye kasabasının kuruluşu, Gercanis adının terki ve Mehmet Nusret'in taktir edilmesi hususunda sadrazamlıktan Erzurum valiliğine yazılan 23 Nisan 1872 (14 Safer 1289) tarihli yazıya bk. BOA, Babıali Evrak Odası (BEO), Ayniyat Defteri, no. 829.
- BOA, İŞD, İrade Şura-yı Devlet, no. 1016, 14 Nisan 1872 (6 Safer 1289/2 Nisan 1288) tarihli Şura-yı Devlet mazbatası.
- BOA, İŞD, no. 1016, 17 Nisan 1872 (8 Safer 1289) tarihli sadrazam tezkiresi.
- BOA, İŞD, no. 1016, 18 Nisan 1872 (9 Safer 1289) tarihli irade.
- BOA, İŞD, no. 1298, 21 Şubat 1881 (21 Rebiülevvel 1298/9 Şubat 1296) tarihli Şura-yı Devlet mazbatası.
- BOA, İŞD, no. 1298, 26 Şubat 1881 (26 Rebiülevvel 1298/14 Şubat 1296) tarihli sadaret tezkiresi.
- BOA, İŞD, no. 1298, padişah emri.
- BOA, İrade Dahiliye, no. 54, 1 Ağustos 1896 (21 Safer 1314).
- ES (1317), s. 248.
- BOA, İrade Meclis-i Mahsus (İMM), no. 5110, 30 Mart 1891 (18 Mart 1307) tarihli padişah emri.
- BOA, İrade Dahiliye, no. 71597, 14 Kasım 1883 (13 Muharrem 1301/2 Teşrinisani 1299) tarihli padişah emri ve ekleri.
- BOA, İrade Dahiliye, no. 54, 21 Safer 1314 (1 Ağustos 1896).

- BOA, İrade Dahiliye, no. 79520, Boroğlu İstifor ve Dimit Ağaların Refahiye kaymakamlığına verdikleri 4 Ağustos 1885 (23 Temmuz 1301) tarihli senet.
- BOA, İrade Dahiliye, no. 79520, Erzurum valisi Mustafa Paşa'nın Adliye Nezareti'ne yolladığı 14 Nisan 1886 (9 Recep 1303/2 Nisan 1302) tarihli tahrirat. Bu vesikanın ekinde kilisenin planı da bulunmaktadır.
- BOA, İrade Dahiliye, no. 79520, 9 Ekim 1886 (10 Muharrem 1304/27 Eylöl 1302) tarihli arz tezkiresi ve bir gün sonraki sözlü padişah emri.
- BOA, İrade Dahiliye, no. 54, 21 Safer 1314 (1 Ağustos 1896) tarihli iradenin ekindeki defterlerden, Erzincan Sancağı Defteri arasındaki üç sayfalık Refahiye Defteri.
- BOA, BEO, Ayniyat Defteri, no. 829, s. 131).
- ES, (1291), (1299), (1304), (1317), (1318).
- 1872 yılından önce Gercanis'in merkezden idare edilir bir nahiye olduğuna ilişkin bk. Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum (ES), Erzurum 1288, s. 92.
- Edmund Naumann, (1893). Vom Goldnen Horn zu den Quellen des Euphrat, München-Leipzig.
- İsmet Miroğlu, (1990).Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520–1566), Ankara.
- Selahattin Tozlu, (1990). Trabzon-Erzurum-Bayezid Yolu (1850-1900), Atatürk Üniversitesi, S.B.E., Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1997, s. 167-169; Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilatı, 2. baskı, İstanbul s. 156.
- Şemseddin Sami, 1308 (1891)., Kâmûsül-Âlâm, III, İstanbul.

* * * *